

Gaucsík István

Az eredet csapdája avagy hangsúlyok és eltolódások

A történelem egyik jellemzője múlt és jelen folyamatos egymásra vonatkoztatása, temporalizációja. A kulcsszerepet a történeti idő és annak érzékelése játssza. A történeti időt a múlt és a jelen közötti különbség meghatározásaként is értelmezhetjük. Nem egyenlő egy-egy történeti esemény pontos datálásával és nem egyenlő a természeti vagy földi idővel (időszámítással), illetve az emberi idővel (emberérettel). A történeti idő ennek ellenére nem teherként nehezedik ránk, hanem keresésre, kérdésfeltevésre, megismerésre késztet. A cselekvő, történelmet teremtő emberhez kötődik és az ember által létrehozott értékekben, fenntartott és működtetett intézményekben, szervezetekben és további együttműködési formákban ölt testet.¹

A történész magányos argonautaként újra és újra, ennek a történeti időnek nagy kiterjedésű vizeire evez. Békés öblöket keres, a múlt morzsáit halássza, gyűjti, rendszerezi vagy éppen gondolatokat (gondolatfoszlányokat) „tulajdonít el”, hasonlóan – hogy gyors váltással folytassam ezt a poetikusra sikeredett, de gyorsan lezárni hivatott gondolatmenetet – az *Eredet* című film Dom Cobbjához, aki a tudatalatti világokban álomrealitást épít, hogy ismereteket lopjon, tudást szerezzen – és azokat eladja. Mindeközben Cobb egyéni történeteivel, emlékeivel szembesül, azokkal folyamatos küzdelemben áll. Pontosítva önmagamat: az eredet csapdjába szerintem az a történész kerülhet, aki a saját konstruált – és valóságosnak tekintett – történeti világához foggal-körömmel ragaszkodik és kizárja az újraértelmezések lehetőségét. A történészi munka gondolatai végülis egy virtuális térbe kerülnek és párbeszédre hívnak. Új meglátások, értelmezések és diskurzuszmezők születhetnek.² A történész kutatási eredményeinek helyét pedig, nemcsak a tudósi *res publica* szabályai, köztársaság jellege ellenére „rendi törvényei és rítusai” és befolyásos szereplői-irányítói szabhatják meg, hanem az utókor is. Sőt, éppen az eljövendő történészi nemzedékek „dönthetnek” egy-egy történeti mű további sorsáról, befogadásáról vagy kihullásáról az idő rostáján. Mindezt tudatosítva, a történészi önreflexióra és a nézőpontok revideálására, és egy nyitottabb, módszertanilag és elméletileg fundáltabb eklektikus hozzáállásra³ szüksége van (vagy lehet), még a határon túli magyar kisebbségtörténettel vagy

¹ Koselleck 2003: 10.

² Foucault 2002: 14–16.

³ A kifejezést Kövér György használta a nagy narratívák szétesését követően kialakítandó lehetséges (gazdaság)történeti hozzáállással kapcsolatban. Kövér 2003: 282.

éppen a „magyar” vagy más „etnikumú” – vagy annak kikiáltott – gazdasági szervezetekkel foglalkozóknak is.

A LÁBJEGYZET: SZÁNDÉK ÉS JELZÉS

Hagyjuk el a homályosnak és talán ezoterikusnak tűnő cobbi szférát és térjünk rá mondanivalónk tulajdonképpeni tárgyára. Egrý Gábor a *Korall* 47. számában megjelent írásomra, pontosabban fogalmazva egy tanulmányával és könyvével kapcsolatban lábjegyzetekben elkövetett kritikai megjegyzéseimre reagált a *Nemzetekről és bankokról* című cikkében.⁴

A szóban forgó *Korall*-tanulmányomban a szlovák szövetkezettörténet-írás szerintem társadalomtörténeti megközelítéseket alapjaiban nélkülöző és teljes mértékben a nemzetépítő koncepciókba illeszkedő téziseit vizsgáltam, nem titkolt kritikai éllel. Az írás valójában egy a gazdaság és politika, gazdaság és etnikum (kisebbség) közötti viszony értelmezéseiről, illetve az ezekről a kérdésekről kialakított történeti és az énáltalam is felállított konstrukciókról folytatott (és magamban még le nem zárt) töprengés szerény látletele. A szövegből is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a szlovák történetírás – legalábbis gazdaság- és szövetkezettörténeti vonatkozásokban – statikus helyzete is ösztönzőleg hatott az írás születésére. A felső-magyarországi/szlovákiai régió szlovák–magyar kapcsolattörténetének egyik periferikusan kezelt alterületéről, a szövetkezetekről alkotott sematikus képre és a közvetített – gyakran egyoldalú – ideologizált üzenetekre kívántam felhívni a figyelmet. Ezt a problémát kihívásként kezeltem, és eddig fel nem térképezett forráscsoportok bevonásával árnyaltabb válaszokat kerestem. Átvitt értelemben önmagam korábbi gondolatait is átértelmeztem, amelyeket a (cseh) szlovákiai magyarság gazdasági „szervezetépítésével” kapcsolatban fejtettem ki.

A tanulmány megírásakor nem vezetett semmiféle csalóka remény, hogy a témával foglalkozó magyarországi (vagy inkább szlovákiai) kollégákat parázs vitára és véleménycserére serkentsem, netalán az állóvizet megmozdítsam – ebből a szempontból Egrý Gábor cikke kellemes meglepetés, bár elsősorban téziseit védi.

Az alábbiakban először a Gábor – én is keresztnevén szólítom, mivel ismerjük egymást – által felvetett-érintett fogalmak valóság tartalmának, azoknak is csak vázlatos elemzésére teszek óvatos kísérletet. Válaszom kiindulópontját látzólag behatárolják a tanulmányom lábjegyzeteibe foglalt, Gábort újraolvasásra, írásra készítő, „csonka-narratívákban” testet öltő, rövid megjegyzéseim.⁵ Tény, hogy a szövegfűzésem irányított volt – céhbeliként milyen is lehetne? –

⁴ Ez az a pont, ahol részemről az elhatárolódás szükséges, mert Egrý Gábor első, hangadó lábjegyzetében a véleménycserénket egy csoportba sorolja Vári András Hunyadi-recepciójával. Pedig esetünkben nem számonkérésről és nem is áthidalhatatlan, ellentétes nézőpontokról vagy éppen aláaknázott mezőkről van szó. Vári 2007: 83, 92–93, 96.

⁵ Az utalások rituáléjának mélyszöveget és a történészek habitusát tanulságosan elemzi Grafton 2011: 17–20.

és Gábornál a „nemzet(építés)” verus lokalitás, szövetkezet, bank tekintetében kiegyensúlyozatlanságokat véltem felfedezni. Állításaimat azonban komoly apparátust mozgósítva dekódolta és bizonyos fokig destrualta. Az is lehet, hogy a mondatait félreérthettem, hogy őt idézzem: „rosszul” vagy „félre” olvastam, de ez legyen az én hibám.

Ebben a válaszban a megjegyzéseim több szempontból kiforratlanok és inkább felvetés jellegűek, mint rendszerezettek, sőt, inkább benyomásaim csoportosításának tekinthetők. Nincs szándékomban megkísérelni a szász gazdasági törekvések, szövetkezeti mozgalom és a szász „bankrendszer” Gábor által rögzített képének átrajzolását – nem vagyok az erdélyi társadalom- és gazdaságtörténet szakértője. Nem is lehet céloom az ő általa lefektetett premisszák antitéziseit megfogalmazni, hiszen jómagam a cseh, szlovák, illetve csehszlovák és szlovákiai magyar kontextust ismerem, nem pedig a román vagy az erdélyi magyart. Észrevételeim ezért, a veszélyeket tudatosítva és a szerkesztők által megszabott terjedelmi követelményeket betartva, általánosítóak és – visszatérve a *Korall*ban közölt tanulmányom alap gondolatához – szűkebben a szövetkezetek kutatására vonatkoznak.

Itt és most nem lehet céloom a „nem magyar” történelmi nézőpontok, a félig vagy teljesen betemetett és bedőlt kutatóárkok bemutatása, az alajtók és csapdák azonosítása. A magyar kisebbségtudomány „gazdaságtörténelmi” cserépdarabjainak (téziseinek), teljességre nem törekvő szétválogatására ellenben kísérletet teszek.⁶ Ez a szelekció az „egyívű” szövetkezettörténet-írásra, az elképzelt (nemzet)gazdaságra, a kutatói nézőpontokra és részben a forrástípusokra vonatkozik. Vállalva annak kockázatát is, hogy a fogalmak és értelmezések ingoványos területeire tévedhetek, ami támadási felületet nyújthat, de ez az álláspon – Horváth Sz. Ferenc szavaival élve – talán „katartikus” vitát is elindíthat.⁷

TELEOLÓGIA⁸

A magyar kisebbségtörténet gazdasági vonatkozásainak a területén a fogalmi rendszer, a szövegformálás jegyei és a szakmai diskurzus keretei adottak, túllépni azokon nem ildomos vagy nem is lehet. (Ilyen varázsszavak például – jellemzően a politológia és a szociológia fogalmi készletének klónozásával – a kisebbségi gazdaságpolitika, önszerveződés, állam- és szervezetépítés, mozgalom,

⁶ A „kisebbségi magyar gazdaságtörténet” fogalmát ebben a kontextusban megszorításokkal és nagyon óvatosan kell használni (Szarka 2010: 74, 11. lábjegyzet). A szlovák vonatkozásokra lásd az ominózus tanulmányomat a *Korall*ban (Gaucsik 2012). A cseh szövetkezettörténelmi diskurzust érintem a következő írásban: Gaucsik 2011.

⁷ Horváth Sz. 2006: 435.

⁸ Ezt a fogalmat Vári András használta (Vári 2007: 80). Itt azokra az értelmezésekre vonatkozatom, amelyek a magyar kisebbségek „szövetkezettörténelmeit” egyirányúaknak tekintik és szerepüket csak a nemzetállamok erőtereiben és a nemzeti közösségfejlődés területén jelölik ki, miközben az állami gazdasági integráció fokának és a lokális világoknak a vizsgálatát alábecsülik. Ezenkívül a társadalomtörténelmi megközelítést többnyire kizárják.

struktúra, aleggység–alrendszer, integráció–dezintegráció, gazdasági diszkrimináció, középosztály- és identitásteremtés, etnicitás).⁹ A kisebbségtudományi szövegekben „többségi” és „kisebbségi” a felosztás, magyar, szász, román, szlovák, cseh szövetkezetekről és bankokról beszélünk, amelyeket „erőteljesen” a nemzetépítő diskurzusokon belül helyezünk el, és szinte csak ott is értelmezzük azokat. A bennünket érdeklő szövetkezeteknek a társadalom szövetébe való beilleszkedésével, a lokálpatrióta keretekben értelmezhető 19. század első felére visszavezethető „előképeikkel”, változatos együttműködési formációikkal (előlegpénztárak, önszegélyző és anyagbeszerző egyletek, népbankok), a szövetkezetek helyi működési kódjaival és a helyi társadalmak irányába szerteágazó kapilláris csatornáikkal nem vagy alig foglalkozunk.¹⁰ Mindeközben az elméletalkotás, -alkalmazás és a többszempontú vizsgálat lehetőségeit is elszalasztjuk.¹¹ Mondjuk ki: célunk a kisebbségi magyar „gazdasági életrealitás” dokumentálása (egyben legitimálása), és az, hogy a (szövetkezeti vagy bank)vagyon számszerűsítésével, a kisebbségi gazdasági elitek (igencsak töredékes és koncepcióhiányos) bemutatásával egy újraszerveződésre képes közösségről közvetítsünk pozitív üzenete(ke)t. A társadalom mérnökeinek az álarcát öltjük magunkra, ezért alkotunk és közvetítünk alternatív történeteket, a komplexebb társadalomtörténeti megközelítés pedig többnyire elsikkad.

⁹ Ez önreflexió is, az összes következményével együtt.

¹⁰ Egyed Ákos, az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalom etnikai jellegének bizonyításánál felhasznált, Gidófalvy Istvántól származó idézete éppen a szövetkezés általános emberi jellegére mutat rá: „a becsületes emberek egy körön belül mind egyesülnek, közös céllal a közös jóra működnek, nem nézvéen azt, hogy ki román, ki szász vagy magyar.” Egyed 2007: 34.

¹¹ A teozizálás, a kutatói (ön)reflexió, beszédmód-váltás és „paradigmatikus kérdésfelvetések” hiányát könyveli el Romsics 2007: 174, 181–182. Egyri Gábor a nemrégien megjelent, a *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* című kötetről írt értékelésében – nagyon helyesen – szintén kitért az elméleti-módszertani megközelítések „felettebb hasznos voltára” a „kisebbségtudomány” minőségi előrelépésének szempontjából. (Egyri 2009: 103–107.) Ezen a helyen csak néhány diskurzusra ösztökélő szempontot sorolok fel: Az állam gazdaságszervező szerepének negatív és pozitív hozadékai, esetünkben az állami szövetkezetpolitikák mozgatórugói, eszközei és eredményei. A többségi és kisebbségi szövetkezeti elitek pozicionális és szociális megoszlása, kapcsolathálói. A „többségi” szövetkezeti központok működése, elitjeik és viszonyulásuk a „kisebbségiekhez”. Mintaátvételek és kulturális interakciók. A vidéki és városi szövetkezetek társadalomtörténeti megközelítései (hitelélet, szervezeti autonómia, szociális, etnikai, vallási megoszlások és törésvonalak, illetve azok áthidalása, helyi hatalom, alkuk, befolyások). A szövetkezet, mint emberi együttműködési forma és a tanulás helye. A kisebbségi elitek társadalmi kontrollja a szövetkezeti mozgalmakban. A gazdasági nacionalizmus megjelenési formái a szövetkezetekben, illetve a szövetkezeti központokban (valós tartalmak és az utókor képzetei). A 19. és 20. századi közép-európai („többségi-kisebbségi”) szövetkezeti mozgalmak társadalmi háttere és összehasonlító vizsgálata. A gazdaság és nemzeti kisebbség témáiban inspiráló munkákra lásd például Szlajfer 2005 (a latin-amerikai és lengyel gazdasági nacionalizmus összehasonlítása a 19. század első felében); Müller 2006: 9–57; Lorenz 2006: 157–169.

AZ ELKÉPZELT GAZDASÁG

A 20. századi keletközép-európai nemzetállamok gazdasági élete a magyar kisebbségek kutatói számára egy különleges, csábító terrénumot jelent, ahol szembehelyezkedhet a szlovák, cseh vagy éppen a román történetírás téziseivel (nem utolsó sorban a többségi kisebbségpolitikákkal). Ennek a világnak a domborzatát, mély szakadékait és lekopott ormait, törésvonalait, flóráját és faunáját, egyáltalán változatos élővilágát a kisebbségek gazdasági életéről folytatott diskurzusok éppen a korabeli kisebbségi elitek által kialakított, közvetített képek és modellek szorgalmas adaptációjával, a jelenségek egysíkúsításával áttekinthetőnek (és igaznak) vélik, virtuálissá teszik.¹² A valóságos gazdaság, bank- és szövetkezeti rendszer azonban a korabeli nemzetállam strukturái voltak mind a történelmi Magyarországon, mind az utódállamokban, így tehát a szász bankrendszert sem tartom elkülönülőnek. Az 1918 utáni elképzelt kisebbségi magyar gazdaság vagy gazdasági alrendszer nem volt és nem is lehetett reális gazdaság. Az már egy másik szempont, hogy ezt a kortárs elitek így látták vagy láttatták-e.

Semmi sem kézenfekvőbb, mint a hiányzó láncszemek pótlása, a jelen szociologizált modelljeit ezért vetítik vissza a múltba. Ennek segítségével egy ideáltipikus vagy ahhoz közelítő kisebbségi társadalom- és gazdaságszerkezet alkotható meg, amelybe a politikai, oktatási-közművelődési és vallási intézmények mellé a gazdasági szervezeteket is besorolják.

Utólagosan a részelemek látványos és szofisztikált kiemelése a cél, főképpen a bankoké, szövetkezeteké. A szemléletváltáshoz a „többségi” gazdasági felépítmény aprólékosabb megismerése is hiányozhat, pedig a csehszlovák, és talán a román vagy a szerb hatalmi központok gazdaságpolitikáinak magyar szerzők tollából született komolyabb elemzéseire nagy szükség lenne (hogy az utódállamok gazdaságtörténeteinek magyar nyelvű szintéziseiről ne is beszéljünk). A gazdasági szervezetek rejtetten vagy nyíltan cselekvési mintákként való bemutatása a történész számára lehet érdekes intellektuális téma, sőt, mutatvánnyá is válhat, de a jelen kisebbségi közösségei számára ez nem jelenik (jelenhet) meg a valós gazdasági-szociális térben. Az intézményesített gazdasági szereplőkről folytatott diskurzus zárt térben, „levegőtlen szobákban” mozog és ott is marad: a történések közötti kommunikációs csatornákba van bezárva. Talán jobb is így.

A SZÖVETKEZETEK KUTATÁSA: NEMZETÉPÍTŐ VAGY TÁRSADALOM-TÖRTÉNETI NÉZŐPONT?

A magyar kisebbségtörténet gazdasági-szociális vonatkozásaival foglalkozó kutatók, de ugyanúgy a környező államok (gazdaság)történészei is szorgalmasan alkalmazzák a 19–20. századi szövetkezetek kutatásai során a nemzetépítés

¹² Gaucsik 2008: 11–74; Hunyadi 2006: 189–217.

egyébként definiálatlan, képlékeny fogalmát, és az arra épülő koncepciókat és kliséket.¹³ Már-már az a benyomás alakul ki, hogy a nemzetépítés gondolata, más fogalmakhoz hasonlóan (kisebbség, elit, identitás, intézményrendszer) „gumiszóvá” vált és kiüresedett. Éppen ennek a fogalomnak a formálhatósága teszi lehetővé a változatos és mindig újragyúrható, nemcsak a 19. század, hanem a 20. század első felének szövetkezettörténeti vonatkozásaiban is bizonyos fokig torzult konstrukciók létrejöttét.¹⁴

A szövetkezeti szféra felső és alsó szintjeinek kutatása (szövetkezeti központ-tagszövetkezet vagy a központ keretein kívül álló szövetkezet) és a szövetkezeteknek főképpen mint „társas” együttműködési formáknak a vizsgálata, az előzőekben jelzett circulus vitiosusból a társadalomtörténeti irányultság megerősítésével és a 19–20. századi helyi társadalmakra és a szövetkezeti életben résztvevő személyekre vonatkozó, háttérbe szorult elsődleges levéltári anyagok feldolgozásával törhetne ki.

Hogyan erősíthető ez a szerepvállalás? Helyzetfelméréssel és új csapásirányok kitűzésével. Jiří Štaif ehhez kapcsolódóan fogalmazta meg a (társadalom)történész ún. konceptuális önreflexiójának téziséit. Ez a fogalom olyan történeti magatartást feltételez, amely érzékeny a rokontudományok területeiről áramló impulzusokra, azokat értelmezi, vitázik velük, elveti, vagy befogadja és alkalmazza azokat, vagyis a megírt történeteket nem tartja lezártnak és a valóság egyedüli objektív „tükröképeinek”, hanem tudatosítja, hogy nyitott kulturális szövegekről van szó. A tudományos diskurzus azonban nemcsak a textusokról folyik, hanem a történésznek a múlt szociális valóságáról alkotott értelmezéseiről, a megkonstruált koncepció meggyőző erejéről, egységességéről és reprezentativitásáról is.¹⁵

A másik szorgalmazott javaslat a forrástípusokra vonatkozik. Félreértés ne essék, a forrásokra való erőteljesebb utalás nem valamiféle neopozitivisták alapok kialakítását sürgeti vagy kéri számon.¹⁶ Az állítás mögött egy prózai, ugyanakkor specifikus, szlovákiai kutatói tapasztalat áll. Az 1918-as hatalomváltás előtti

¹³ A nemzet- és államépítés használatának fogalmi zavaraira lásd: <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=KXENVO> (Utolsó letöltés: 2013. április 1.)

¹⁴ A „nation-building” koncepciójának alkalmazását a szövetkezeti mozgalmakra Vári András tette kritika tárgyává: Vári 2007: 80–82. A nacionalizmuselméletek és fogalomkészletük rövid áttekintésére lásd: Calhoun 2004: 346–375. A cseh és csehországi német gazdasági nacionalizmus legújabb feldolgozása nem lép túl egy teleologikus nemzet- és gazdaságfejlesztési modell alkalmazásán, illetve a politikai nacionalizmus fogalmi kategóriáinak használatán. Vö. Jančík – Kubů 2011. Nem véletlen, hogy a bevezető tanulmányt a nemzeti mozgalmak összehasonlításával foglalkozó Miroslav Hroch írta. Hroch 2011: 13–30.

¹⁵ Štaif 2007: 11–15. A tanulmány angolul is megjelent Štaif 2009: 15–28.

¹⁶ A történészek hajlamosak pontosabb magyarázat nélkül használni – a mondanivalójuknak megfeleltetve – a neopozitivismus eredetileg történetfilozófiai kategóriáját. Egy Gábor számomra nehezen értelmezhető jelzős szerkezetbe foglalta („neopozitivisták elefántcsonttorony”). Valószínűleg a közéletiségtől és a legitimitációs igények „időszerűsítésétől” megriadt és ezért elvonuló magatartásra gondolt. Roman Holec a szlovák gazdaságtörténet-írás eredményeit és zsákutcáit taglaló, tabudöntőgető, kitűnő tanulmányában a marxizmus támasza nélküli pozitivisták hozzáállás az egyszerű adatgyűjtéssel egyenlő. Holec 2006: 43. A fogalom történetfilozófiai magyarázatára Erős 2008: 25–41.

csehországi és magyarországi szövetkezeti rendszer összehasonlítása céljából 2010 és 2012 között megvalósított pozsonyi és prágai levéltári kutatások¹⁷ meglepő eredménnyel zárultak.

A II. világháborút követően elkobzott magyar ügyviteli nyelvű, a korabeli szlovák nemzetpolitikai diskurzusban „magyar etnikai szövetkezetek”¹⁸ – köztük a korábban alig kutatott Hanza Szövetkezeti Áruközponté – és a felvidéki/szlovákiai régió szlovák, német szövetkezeteinek fondjai a Központi Szövetkezet gyűjteményében található. Kiderült, hogy a két meghatározó típus, a hitel- és a fogyasztási szövetkezetek, illetve kisebb részben az innovatív jellegűek (tej-, gép-, legeltetési, szeszfőző szövetkezetek stb.) iratai az alapításuktól kezdve fennmaradtak (némelyek töredékesen, mások ellenben szinte teljes egészükben), és – további források bevonásával, gondolok például a korabeli sajtóra, statisztikákra, alsóbb szintű közigazgatási szervek gyűjteményeire, családi hagyatékokra – jól hasznosíthatóak a helyi társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyok vizsgálatánál. Fontos adatokat nyújtanak a helyi szövetkezeti elitről, szociális tagolódásukról, gazdálkodásukról, vagyoni helyzetükről, műveltségükről, a központ és a helyi szövetkezet közötti kapcsolatokról, a hitelnyújtás feltételeiről és gyakorlatáról. Ezeket a forrásokat, amelyek a 19–20. század fordulójától – kisebb részben az 1890-es évektől – 1950-ig bezárólag tartalmazzák a felvidéki/szlovákiai régió szövetkezet-történetének legfontosabb adatait, a szlovák szövetkezet-történet-írás „elfelejtette” és a magyar sem fedezte fel (az ószombati téma megragadásánál ez is egy fontos mozgatórugó volt).¹⁹

A prágai szövetkezeti anyag tanulságos, de csak vázlatos felmérését a németországi szövetkezeti gondolatok és gyakorlati sémák átvételének osztrák állami vagy éppen alsó-ausztriai közvetítése, illetve a cseh adaptáció módja ösztönözte. Kiderült, hogy Bohemia-Böhmen cseh és német gazdasági nacionalizmusai masszívnak hitt falanxjait éppen a helyi példák cáfolják, illetve „alulnézetből” a szövetkezeti világot árnyalják (volynéi/wolini zálogegylet mint közös cseh–német projekt; a Raiffeisen-jellegű, német alapítású hitelszövetkezetek mint a cseh kampeličkák ösztönzői).²⁰

Gyorsan leszögezem, a romániai (erdélyi magyar, szász, román) szövetkezeti forrásoknak, így a szövetkezeti központok és a helyi szövetkezeti gyűjteményeknek az állapotát, feldolgozottságát, kutathatóságát nem ismerem. Lehetséges, hogy jobb a helyzet, mint az általam ismertetett szlovákiai példa esetében.

¹⁷ Slovenský národný archív (Ústredné družstvo fond), illetve Národný archív (Ústrední jednota hospodárskych družstev fond).

¹⁸ Valójában az 1945-ben lemorzsolódó, megszűnő magyar állami gazdasági intézményrendszer szövetkezeti alrendszerének elemeiről van szó.

¹⁹ Ehhez még hozzáfűzném, hogy az Országos Központi Hitelszövetkezet, a Hangya és további szövetkezeti központok felső-magyarországi integráló tevékenységének a vizsgálata is várta magára.

²⁰ Gaucsik 2011.

ZÁRSZÓ HELYETT

Befejezésül bennem motoszkál egy kérdés. Gábor írása végén hangsúlyozza, hogy a történész munkája aktualizálható, tehát „szellemi építménye” gyógyírként hat a jelen kisebbségi és közösségszervezési gondjaira, illetve a befogadó, olvasó (vagy éppen az etnopolitikai vállalkozó) a magyar kisebbségtörténet terméseit „aktuális útmutatásként vagy legalább legitimációt jelentő hagyományteremtésként” olvassa.²¹ Szlovákiai magyar vonatkozásban ezt nem tapasztaltam (így marad számomra az „elefántcsonttorony”), de ez már a kisebbségi magyar világok külön vagy szétfeljlődésének a következménye is lehet.

Gábor reakcióját ezúton köszönöm. Bár a válaszom szűkebben véve a szövetkezetek kutatásának vitás kérdéseire, vitatható téziseire, kevésbé felderített területeire és történeteik értelmezéseire szorítkozott, nem pedig a szász tematikára, bízom benne, hogy a párbeszéd és a jövőbeni együttgondolkodás esélye megmaradhat. Talán a vélemények további ütköztetésének lehetőségét sem szalasztottuk el.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Calhoun, Craig 2004: Nacionalizmus és etnicitás. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel, Budapest, 346–375.
- Egyed Ákos 2007: A modern hitelintézeti rendszer kialakulásáról Erdélyben a XIX. és XX. században, különös tekintettel a szövetkezeti formákra. In: Somai József (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 34.
- Egry Gábor 2009: Létezik-e kisebbségtörténet? *Korunk* (20.) 5. 103–107.
- Erős Vilmos 2008: Történetfilozófiai iskolák vagy irányzatok a XX. században. *Valóság* (51.) 9. 25–41.
- Foucault, Michel 2002: *Archeologie vědění*. Herrmann & synové, Praha.
- Gaucsík István 2008: *A jog erejével. A szlovákiai magyarság gazdasági önszerveződése 1918–1938. Dokumentumok*. Kalligram, Pozsony.
- Gaucsík István 2011: *A cseh szövetkezetek fejlődése a hitelszervezeti rendszer tükrében (1867–1918)*. Kézirat.
- Gaucsík István 2012: Történelem és mítoszteremtés. Karcolatok a „legelső” szlovák szövetkezetről. *Korall* (13.) 47. 42–60.
- Grafton, Anthony 2011: *A lábjegyzet. Egy különös történet*. L' Harmattan – Német–Magyar Filozófiai Társaság, Budapest.
- Holec, Roman 2006: Hospodárske dejiny na Slovensku – stav a problémy výskumu. *Česko-slovenská historická ročenka* (10.) 43. 41–58.

²¹ Bár írása elején ő is megjegyzi, hogy „a nem túl nagy érdeklődést kiváltó témában született legkevésbé sem olvasmányos munkákat” alig olvassák.

- Horváth Sz. Ferenc 2006: Tézisek a kisebbségi történetírás és a kisebbségi társadalom viszonyáról. In: Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 435–438.
- Hroch, Miroslav 2011: Mají podnikatelé vlast? In: Jančík, Drahomír – Kubů, Edurad (eds.): *Nacionalismus zvaný hospodářský. Sřety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*. Dokořán, Praha, 13–30.
- Hunyadi Attila 2006: Nemzetgazdasági önszerveződési modellek Erdélyben. Az erdélyi magyar, szász és román szövetkezetek kölcsönhatásai. In: Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 189–217.
- Jančík, Drahomír – Kubů, Edurad 2011: *Nacionalismus zvaný hospodářský. Sřety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*. Dokořán, Praha.
- Koselleck, Reinhart 2003: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Atlantisz, Budapest.
- Kövér György 2003: A gazdaságtörténet-írás újabb útjai. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Osiris Kiadó, Budapest, 281–301.
- Lorenz, Torsten 2006: Genossenschaften und Nation-Building in Osteuropa 1850–1940. In: Jaješniak-Quast, Dagmara – Lorenz, Torsten – Müller, Uwe – Stoklosa, Katarzyna (Hrsg.): *Sozialwirtschaftliche Konflikte und nationale Grenzen in Ostmitteleuropa. Festschrift für Helga Schultz zum 65. Geburtstag*. WIND, Berliner Wissenschafts-Verlag, Walbrzych/Berlin, 157–169.
- Müller, Uwe 2006: Regionale Wirtschafts- und Nationalitätenpolitik in Ostmitteleuropa. In: Müller, Uwe (Hrsg.): *Ausgebeutet oder alimentiert? Regionale Wirtschaftspolitik und nationale Minderheiten in Ostmitteleuropa (1867–1939)*. Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 9–57.
- Romsics Gergely 2007: Többszólamú magyar kisebbségtörténet. *Regio* (18.) 3. 173–182.
- Szarka László 2010: Egy évszázad kisebbségben. Magyarok a 20. századi keletközép-európai nemzetállamokban. *Korunk* (3.) 4. 59–76.
- Štaif, Jiří 2007: Sociální dějiny jako „hřiště“ dnešní historické vědy. *Česko-slovenská historická ročenka* 12. 11–15.
- Štaif, Jiří 2009: Social History within a Conceptual Game, Science and Research. *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen – Prague Economic and Social History Papers* 9. 15–28.
- Szljajfer, Henryk 2005: *Droga na skróty. Nacjonalizm gospodarczy w Ameryce Łacińskiej i Europie Środkowo-Wschodniej w epoce pierwszej globalizacji*. Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Vári András 2007: Nemzetek, szövetkezetek – és kutatóik. *Regio* (18.) 2. 79–112.